

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн Маргарита Захаријева Младенова
по конкурса за доцент по 2.1. Филология
Славянски езици – чешки език

По конкурса за доцент по 1.2. Филология, Славянски езици – чешки език, обявен в ДВ бр.93/26.11.2019 г. стр. 114, са подадени документите на един кандидат – гл. ас. д-р Стилиан Иванов Стойчев, преподавател по чешки език в Катедрата по славянско езикознание при СУ „Св. Климент Охридски“ от 1985 г. Освен в СУ кандидатът е работил по първата си специалност и като преподавател по чешки език в Чешкия център в София (2016–2019 г.), в Департамента за езиково обучение при СУ (2004–2006 г.), в Новия български университет (1998–2003 г.), в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ (1997–1998 г.), в Югозападния университет „Неофит Рилски“ (1993–1995 г.) и в 142 СОУ „Веселин Ханчев“ (1992–1996 г.). Освен това е бил и лектор по български език в Белоруския държавен университет в Минск, Беларус (1988–1991 г.).

През целия си професионален живот гл. ас. Ст. Стойчев преподава практически чешки език, а от 2011 г. води и основните задължителни лекционни курсове по Фонетика на съответния славянски език (чешки) и по Морфология на съответния славянски език (чешки) за студенти-бохемисти. От 1998 г. е и отговорник за работата на чешкия профил в Катедрата по славянско езикознание. Той има необходимия брой часове в лекционните курсове за заемане на доцентска длъжност. Общо индивидуалната му натовареност винаги леко надхвърля норматива за преподавателите от Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Подадената документация освен задължителните реквизити за участие в конкурса представя библиографията на кандидата в областта на славянското езикознание и по-специално на лингвистичната бохемистика, която включва 2 монографии и 14 статии и студии. Общата библиография на кандидата обхваща 34 самостоятелни труда и 28 разработени в съавторство, като сред тях е Чешко-българският речник в 2 тома под ред. на Св. Иванчев (София, Труд и Прозорец, 2002), както и 14 доклада на научни конференции.

По конкурса за доцент колегата Ст. Стойчев е представил хабилитационен труд на тема *Българският морфологичен релатив и чешкият език или За съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: Стилует, 2019. 402 с. ISBN 978-619-194-054-7. Тази монография е своеобразно продължение на работата му върху резултатива в двата езика, защитена

като докторска дисертация през 2014 г. и издадена през 2019 г. И двете книги тръгват от изследване на мястото и функциите в съвременната българска граматична система на формите, произхождащи от старобългарския перфект и натоварени в съвременния български език с редица различни значения – някои от тях исторически запазени, а други – нови за езиковата система като цяло. Съществената разлика между двете книги обаче е нарастващата мяра на нетрадиционност в изследването, което води до значими изводи не само за граматичната система на българския език, но и за съотнасянето му с чешкия език в процеса на превод – проблем, който е в центъра на вниманието му като преподавател по чешки език и преводач, подготвящ специалисти както в областта на превода, така и на чешкия език изобщо.

Съпоставителният аспект в изследването на двата езика е основен подход в разработването на всичките му трудове, като се започне още от дипломната му работа, защитена в Карловия университет в Прага и посветена на моноколокабилните думи във фразеологията на двата езика. В това отношение той е продължител на традицията, създадена в Катедрата по славянско езикознание още от 50-те години на XX в. от проф. Светомир Иванчев и обогатена и от други колеги, работещи извън бохемистичния профил.

Изследването на гл. ас. Ст. Стойчев е подчертано синхронно съпоставително и е изградено на базата на структуралния анализ, характерен за Пражката школа и нейните съвременни продължители. Като се базира върху теорията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета, приложена от И. Куцаров върху българската морфологична система, авторът последователно разграничава морфологичната категория *време* от категорията *таксис* и с термина *релатив* означава маркираната грамема „на двуграемната морфологична категория ТАКСИС“ (стр. 16). Това оправдава и последователната употреба на този термин, чийто обхват и съдържание е по-широк от този при традиционния термин *относителни минали времена*, като включва всички форми, изразяващи вторична ориентация във времето, независимо от това дали се отнасят до минал или до бъдещ ориентационен момент. Поради обстоятелството, че и времето, и таксисът изразяват отношение между действия, в преобладаващия брой работи върху българския глагол двете категории често се разграничават като два вида отношения в рамките на категорията *време*. Ст. Стойчев прилага т. нар. „принцип на Смирницки“, съгласно който две грамеми на една и съща категория не могат да присъстват в една и съща словоформа. Въз основа на това той категорично

разграничава двете категории, като с това се нарежда сред авторите, разглеждащи категорията *таксис* самостоятелно, макар и в тясно взаимодействие с времето.

Нещо повече, той нагледно доказва, че тя взаимодейства и с останалите глаголни категории в българския език, като подробно и с голям брой примери илюстрира тези взаимодействия и на всяко от тях посвещава по една глава в аналитичния раздел трети от книгата си (стр. 57–335): *Релатив и аспект*, *Релатив и статус*, *Релатив и число*, *Релатив и лице*, *Релатив и род*, *Релатив и време*, *Релатив и вид на действието*, *Релатив и евиденция на действието*, *Релатив и наклонение*, *Релатив и залог*, *Релатив и вид на изказването*. Това последователно и скрупулъзно проследяване на различните видове форми в българския език, основаващо се върху граматичните опозиции между тях, при това в непосредствена съпоставка с чешки преводни еквиваленти, позволява на автора да изгради стройна и вътрешно непротиворечива система, в която са обхванати всички възможности за употреба на относителни глаголни форми, както и за изразяване на релативни отношения с помощта на други морфологични средства, обикновено чрез транспозиция на форми с различни значения. Отчетена е и важната експресивна функция на транспозитивните употреби, при които нарушаването на общоприетото правило за употреба на съответните форми води до значителна стилистична трансформация и превръща неутралното изказване в силно експресивно.

В теоретично отношение първите два раздела от книгата подробно аргументират присъствието на категорията *таксис* в двата разглеждани езика. Истински откривателски характер носи изводът, че съществуването в чешкия език на форми за т. нар. *антепретерит* (плюсquamперфект) и *минал кондиционал* „не са нищо друго освен таксисни реликти“ (стр. 53), които нямат аналог в българската граматична система. В това отношение показателен е фактът, че в материала, почерпан от преводни текстове с изходен български и целеви чешки език, авторът не се натъква на преводни съответствия, които да включват съответните начини за изразяване на таксисни отношения в двата езика. Това е изразително доказателство за обстоятелството, че в българския език става дума за активна и жива категория, докато в чешкия език тези два типа употреби са само реликти от по-стари състояния на езиковата система. Това определя разминаването им в процеса на превода, където семантичните и стилистични особености на живата категория от българския оригинал не може да бъдат предадени с отмиращи и в резултат на това периферни за системата на чешкия език граматични форми.

Не само в съпоставителен план обаче трудът на Стилиян Стойчев представя в нова светлина тази „вечна тема“ на българската граматика, която до най-ново време не е намерила своето задоволително решение. Проблемът за миналите времена в българския език бие на очи за българските езиковеди от самото начало на изучаването на българската граматика именно поради голямото изобилие и разнообразие от форми, с които се реализират многобройни значения, свързани с темпоралната ориентация на означаваните действия. Поради тази причина в българската граматична традиция продължително време се говори изключително за „минали времена“ и изобщо за деветчленна система на времената в съвременния български език. Работата на Ст. Стойчев разработва тази проблематика с изключително плодотворната методика на семантичните полета, която му дава възможност да обхване не само морфологичното ядро на полето, застъпено с относителните глаголни времена, но и изобщо относителността, за която той въвежда изведения и в заглавието термин *релатив*. Това е широко приложима семантична категория, разполагаща в българския език с цяла редица самостоятелни граматични форми и представляваща важна част от глаголната категория *таксис* – разглежданата досега грамема *зависим таксис*, съществуваща в опозиция с грамемата *независим таксис* (по И. Куцаров). Ст. Стойчев го разглежда изчерпателно във взаимодействията му с глаголната категория *време* и в трите ѝ грамеми – *сегашно*, *минало* и *бъдеще време*.

Ясната структура на работата, с отчетливо формулирана цел и задачи и богат илюстративен материал прави текста ясен, а убедителните примери, почерпани главно от паралелния чешки корпус, който предоставя отлични възможности за съпоставителни изследвания, позволяват читателят да се убеди нагледно в становищата на автора. Въз основа на обилния емпиричен материал може да бъде проследено предаването на българските релативни форми в чешки преводи в цялата широта на ветрилото на преводните еквиваленти. Избраната методика е приложена прецизно и води до убедителни изводи както за анализираната категория в българския език, така и за средствата за нейното предаване в чешкия език, където липсва изразено морфологично ядро на релатива.

Авторът е приложил абсолютно последователно латинска по произход терминология, което е оправдано от гледна точка на неговия новаторски подход към разглежданата материя. Известни смущения буди у мен абсолютизацията на този подход, който понякога намалява комуникативността на изложението. Така например докато въвеждането на термина *релатив* е оправдано и необходимо, тъй като

понятието, което се означава с него, е по-широко от досега използваното *относителни глаголни времена*, а може би и от *зависим таксис*, същото не може да се каже за термина *трансгресив*, с който са означени деепричастията и който е абсолютно непознат в българската езиковедска книжнина. Подобно неоправдана ми се струва употребата на алтернативния термин *конфронтиране* вместо *съпоставка* за назоваване на съпоставителния подход на изследването, който в българската езиковедска традиция е установен отдавна. Въпреки че принципно подкрепям последователността на прилагане на терминологичния и понятиен апарат, смятам, че тя не бива да стига до крайности, така че да се превръща в пречка за основната комуникативна функция на езика, включително на езиковедския метаезик.

От казаното дотук може да се обобщи, че хабилитационният труд на гл. ас. д-р Ст. Стойчев е приносен за българското езикознание както с пълнотата на представяне на относителността като цялостно функционално-семантично поле, така и за съпоставителните българо-чешки изследвания с разкриването в пълнота на ветрилото на преводните еквиваленти на българския *релатив* в чешкия език. Това е толкова важно като се вземе предвид асиметрията между двата езика – липсата на морфологично ядро на категорията в чешкия език и пълното несъответствие между употребите на чешките „таксисни реликти“ и тези на българския релатив. Както изтъква самият автор, резултатите от нея имат и важна приложна страна, свързана с преподаването на чешки език на българи, а и с оглед на преводаческата практика не само при превод от български на чешки, но и обратно.

Монографията на гл. ас. д-р Ст. Стойчев върху *релатива* в българския език по своя обхват и структура, както и с прецизността и последователността на изложението отговаря на всички изисквания за хабилитационен труд и представя съществен принос не само към съпоставителното изследване на българския и чешкия език, но и към проучването на собствените особености на българския език. Разгледана в контекста на предхождащата я докторска дисертация, посветена на *резултатива*, тя очертава профила на задълбочен изследовател, който последователно и закономерно посвещава вниманието си на специфичните за българския език и екзотични за другите славянски езици морфологични категории, като ги осмисля системно в духа на пражкия структурализъм, на който е възпитаник. Структурирането на значенията при него се постига въз основа на теорията за функционално-семантичните полета, чиято плодотворност нагледно се илюстрира и от двата труда.

Освен двете монографии, първата от които е защитена като докторска дисертация, гл. ас. Стилиян Стойчев участва в конкурса и с 14 статии и студии, някои от които са посветени на тематиката на *резултатива* и *релатива* в българския език и представят етапи от подготвителната работа върху двете монографии. Напр. на теоретичните аспекти на Теорията за семантичните полета е посветена статията Идеите на пражкия функционален структурализъм в трудовете на проф. А. В. Бондарко и проф. И. Куцаров. – *Български език и литература*, 59, 2017, кн. 4, 413 – 424; ISSN 0323-9519 (print), ISSN 1314-8516 (online), която представя подробно прилагането на тази теория и върху български езиков материал. Този материал нагледно илюстрира нейните предимства като начин за осмисляне на езиковите факти въз основа на последователно приложените морфологични опозиции. Статията убедително показва ролята на двамата учени за теоретичното осмисляне на езиков материал от различни езици, сред които и българският.

На българските форми, произхождащи от старобългарския перфект, са посветени статиите, представени в библиографията под номера 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. Те представят детайлни разработки на отделни частни проблеми, засегнати обобщено в двете монографии и носят всички положителни качества и на монографиите като обобщение на досегашната работа на автора по тази тематика.

Самостоятелна група образуват работите на Ст. Стойчев по фразеология, отново в съпоставителен план между българския и чешкия език: 13, 14, 15, 16. Те отразяват продължителен период от заниманията на кандидата с фразеология и особено със специфични моноколокабилни думи, които са изчезнали от свободна употреба в езиците, но са запазени като елементи от фразеологични единици. Особен интерес представляват и специфичните употреби на отделни думи, които могат да се разглеждат като фразеологични единици, тъй като значението им в тези употреби се различава от основното речниково значение (Стилиян Стойчев. Лексикални идиомии? – В: *Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. Иван Леков*. Редактори: Лили Лашкова, Искра Ликоманова, Йорданка Трифонова, Мариета Цветкова. София: Академично славистично дружество, 1997, 259–264, ISBN: 954-90253-1-4). Като цяло тези негови работи представят неразработени или много слабо разработени страни от българската фразеология в съпоставка с чешката.

Освен изтъкнатите дотук работи трябва да се вземат предвид и разработените от Ст. Стойчев учебници – *Чешки език за начинаещи* и *Езикът в туризма*, които имат важен приложен аспект. *Чешки език за начинаещи* беше разработен и използван за

обучението по чешки език на ученици от гимназиалния курс във връзка с работата на автора като преподавател в 142 СОУ „Веселин Ханчев“, докато имаше такава възможност за преподаване на чешки език. Тя е негова лична разработка на методика за преподаване на чешки език като чужд в българското средно училище. *Езикът в туризма* беше създаден по проект № BG/06/B/F/LA-166036 на програма Леонардо да Винчи на Европейската комисия. Той включва създаването на четириезичен учебен речник за целите на туризма, както и 4 паралелни помагала за обучение и самообучение по български, чешки, словашки и словенски език, както и комплект електронни продукти за ползване с помощта на смартфон. След приключването на проекта той получи специална награда на словенското Министерство на образованието за принос в чуждоезиковото обучение.

Така преминаваме и към другите видове активност на гл. ас. Ст. Стойчев като университетски преподавател – участието в два международни проекта на ЕК, а не на последно място и в лексикографските дейности на Катедрата по славянско езикознание. Макар че съставителството на речници е принципно недооценено в нашите нормативни документи, не може да се подмине незабелязано участието на колегата Ст. Стойчев в Чешко-български речник в 2 тома под ред. на Св. Иванчев (София, Труд и Прозорец, 2002 ISBN 954-528-287-8 ISBN 954-733-241-4 (т. I) ISBN 954-528-343-2 ISBN 954-733-285-6 (т. II)) – както с авторство на определени части, така и в окончателното редактиране и коригиране на речника за печат.

Като извод от казаното дотук искам да подчертая участието на гл. ас. д-р Стилиян Стойчев във всички бохемистични дейности на Катедрата по славянско езикознание, където се изявява като изключително прецизен учен, отзивчив колега, грижовен ръководител на бохемистичния профил и не на последно място като обичан преподавател по чешки език, който съумява да внуши на студентите респект към науката и отговорно отношение към учебните дейности в Университета. Въз основа на това смятам за необходимо и целесъобразно да му бъде присъдена академичната длъжност „доцент“, за което аз убедено гласувам.

София, април 2020 г.

проф. дфн Маргарита Младенова